

lı Farsça eser hekimbaşı Hasan Efendi (ö. 1733) tarafından *Gunyetü'l-muhas-silîn fi tercemeti't-Tuhfeti'l-mü'minîn* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiş ve bu tercüme Osmanlılar döneminde çok meşhur olmuştur; İstanbul ve Avrupa kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Bu eserin aslı 1850-1867 yılları arasında İran'da üç defa basılmış, Fransız rahibi Ange de la Brosse tarafından Latince'ye yapılan çevirisi de daha önce Paris'te *Pharmacopoea Persica* adıyla yayımlanmıştır (1681).

BİBLİYOGRAFYA :

H. Schelenz, *Geschichte der Pharmazie*, Berlin 1904, s. 276; C. Elgood, *A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*, Cambridge 1951, s. 272; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul 1970, s. 280; M. Levey, *Early Arabic Pharmacology*, Leiden 1973, s. 72; a.mlf. — Nûri el-Hâlidî, "el-Kimyâ' fî akrâbâzîn es-Semerķandî", *Ebhâs*, XVII/1, Beyrut 1964, s. 34-44; a.mlf., "Akrâbâzînü's-Semerķandî", *el-Mesriķ*, LVIII/4-5, Beyrut 1964, s. 411-420; Muhammed Zühayr el-Bâbâ, "el-Akrâbâzînât ev desâtîrû'l-edviyeti'l-'Arabîyye", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1977, I, 575-619; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1985, s. 70; J. Lippert, "Akrabâzîn", *İA*, I, 271-272; B. Lewin, "Akrâbadhîn", *EI²* (İng.), I, 344-345.

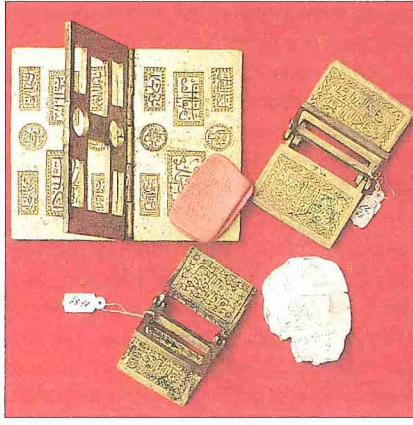
TURHAN BAYTOP

AKRÂS

(الأقراص)

İslâm tıbbında pastil ve tabletlere verilen isim.

Akrâs, Arapça kurs "yassı yuvarlak, değirmi" kelimesinin çoğul şekli olup tıp ve eczacılıkta, ağızda emilen veya yakılarak tütsü halinde kullanılan ilaçların adıdır; bugünkü karşılığı "pastil" ve "tablet / komprime"dir. *Akrâbâzîn**'lerde pek çok akrâs terkibi kayıtlıdır. İbn Sî-nâ da *Ḳânûn*'unda, o dönemde revaçta olan *gûl*, *eskûlap* (esculape), *kâfur*, *mahmûde* ve *yıldız* adlarıyla anılan kursların terkip şekillerini ve tedavi alanlarını vermiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlılar tarafından da kullanılmaya başlanan akrâs, önceleri Uzakdoğu ülkelerinden getirilmiş ve çok yüksek fiyatlarla satılmıştır. Bunların en tanınmışları, Çin'den gelen ve terkibi kil olan "tenzu kursları" ve "tîn-i mahtûm"lardır (mühürlenmiş kil). Zamanla Osmanlı hekimleri de değişik terkipli kurslar yaparak tedavi alanında kullanmışlardır.

Akrâs kalıpları (Topkapı Sarayı Müzesi, Hekimbaşı Odası)

Akrâs hazırlamak için, etkili madde-nin tozu nişasta ve kitreye karıştırıldıktan sonra güzel kokması için gülsuyu ve sümbül suyu ilâve edilerek hamur haline getirilir. Elde edilen hamur ince bir tabaka halinde açılıp istenilen büyüklüklerde kare veya baklava dilimi şeklinde kesilerek yahut değirmi, beyzî ve yıldız biçimindeki kalıplara dökülerek gölgede kurutulur. Kalıplanmış kursların üzerinde genellikle yazı bulunurdu. Topkapı Sarayı'nın hekimbaşı odasında, saray mensuplarına ilâç hazırlamakta kullanılmış olan üzeri yazılı kalıplar muhafaza edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sî-nâ, *el-Ḳânûn fi't-tib*, Bulak 1294 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Fîkr), III, 1; A. Süheyl Ünver, *Tenzu Kursları*, İstanbul 1960; J. Lippert, "Akrâs", *İA*, I, 272-273.

TURHAN BAYTOP

AKREB

(الأقرب)

Bilhassa vakıf, miras ve velâyet gibi akrabalık bağıyla yakından ilgili konularda öncelikle hak ve yetki sahibi kimseyi ifade eden bir fıkıh terimi.

Kelime olarak "en yakın, daha yakın" mânasına gelen *akreb*, vakıfta, vakıf yapan kimseye nesep ve akrabalık bakımından en yakın kimse için kullanılır. Vakıf konusunda *akreb*den kastedilen, vakıf yapana mirasçı oluş bakımından değil, nesep bakımından yakın olan kimse-dir. Çünkü mirasta nesepten ayrı hususlar da söz konusudur. Buna göre *ak-*

reble ilgili olarak şu esaslar tesbit edilmiştir: a) Vakıf yapana en yakın kimse, başta onun *fer'i*, sonra da aslıdır. Meselâ oğul veya kız, baba ve anadan, onlar da dededen önce gelir. b) Vakıf yapanın aslı, *fer'in fer'inden* yakındır. Buna göre baba, oğlun oğlundan önce gelir. c) Vakıf yapanın *fer'i*, aslın *fer'inden* yakındır. Nitekim oğul kardeşe tekadüm eder. d) Vakıf yapana bir derece ile intisap eden, iki derecede intisap edenden yakındır. Meselâ kızın kızı, oğlun oğlunun oğlundan önce gelir.

Buna göre, bir kimse vakfının gelirini *akrebine* ve ardından *fukaraya* şart kıl-sa, yukarıda belirtilen öncelik sırasına göre hayatta bulunan yakını buna hak kazanır. Aynı yakınlık derecesinde bulunanlar birden fazla iseler eşit hakka sahip olurlar. Bu konuda kadın erkek farksızdır. Bunlardan birisi vefat ettiğinde hissesi diğerlerine değil, fakirlere intikal eder. Hepsî öldüğünde tamamı fakirlerin olur. Ancak vakfeden "el-akreb fe'l-akreb" (en yakını, sonra en yakını) şeklinde sırasıyla sonra gelen yakınlarını şart koşmuşsa hak onlara, onlar da kalmayınca fakirlere intikal eder.

Vakıf konusundan ayrı olarak, ilgili kimse üzerinde akrabalık yönünden velâyet hakkının söz konusu olduğu nikâh, *hidâne**, cenazenin yıkanması, namazının kılınması vb. konularda da "el-akreb fe'l-akreb" kaidesi geçerli olup ilgili kimse üzerinde velâyet hakkına sahip olan yakınları arasında bir öncelik sırası söz konusudur. Ancak bu velâyet hakları kimler olduğu konuya göre farklılık arzettiği gibi mezheplere göre de değişmektedir.

"el-Akreb" kaidesinin geçerli olduğu bir başka husus da *hacb**'dır. *Fukaha hacb* ile ilgili olarak iki genel kaide koymuştur: a) Bir mirasçı vasıtasıyla ölüye ulaşan kimse, o mirasçının hayatta olması halinde mirastan mahrum kalır. Bu kaide bütün *asabe** mirasçılara ve *ashâbü'l-ferâiz**'in çoğuna şamildir. b) Nevi ve vasıf ortaklığı ile ölüye mirasçı olanlardan derece bakımından yakın olan uzak olanı mirastan mahrum eder. Öncekinden daha kapsamlı olan bu kaide *asabe* ve *ashâbü'l-ferâiz*in hepsine şamildir.

Akrabaya vasiyet konusunda *fukaha*-dan bazıları "el-akreb fe'l-akreb" prensibini esas aldığı gibi, *zevi'l-erhâm**'ın mirasçı olması hususunda da bazı hükukular derece yakınlığını esas almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 12-13, 321; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Muhammed Halil Herrâs), Kahire, ts. (Mektebetü İbn Teymiyye), VI, 118-120; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 473-474; Ali Himmet Berkî, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 3; "Erhâm", *Mu.Fî*, V, 8-26; "Erhâm" ve "İrs", *Mu.F*, III, 46-47, 54, 86-90.

AHMET ÖZEL

AKREBÜ'L-MEVÂRİD

(اقرب الموارد)

Saîd el-Hûrî eş-Şertûnî

(ö. 1912)

tarafından hazırlanan
Arapça sözlük.

Saîd b. Abdullah b. Mîhâil hristiyan bir aileye mensup olup 1849 yılında Lübnan'ın Şertun kasabasında doğdu. Tahsilini Amerikan okullarında tamamladı. Kardeşi Reşîd eş-Şertûnî gibi hayatı boyunca hristiyan okullarında Arapça öğretmenliği yaptı. Çoğu edebî mahiyetteki eserlerinin en önemlisi olan *Akrebü'l-mevârid*'in tam adı *Akrebü'l-mevârid fi fuşaḥi'l-'Arabîyye ve's-şevârid*'dir. Şertûnî kaynak eserlerden faydalanmak suretiyle hazırladığı sözlükte Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâğa*'sındaki tertibe uyarak kelimeleri, "hemze"den başlayıp "yâ"da bitirmek üzere köklerinin birinci, ikinci, üçüncü harflerine göre sıralamış ve müştaklarını da bu köklerin altında toplamıştır. Her maddeyi kendi arasında fiil, isim ve sıfat tertibinde düzenlemiş, sırasıyla önce mücerred fiilin mâzî, muzârî ve masdarının, sonra mezîd fiillerin, daha sonra da aynı kökten türeyen isimlerle sıfatların, yine mücerredten mezîde doğru gitmek suretiyle mâna ve kullanılışlarını vermiştir. Bu sözlük, tertip tekniği yönünden *el-Müncid fi'l-luğa*'nın öncüsü sayılabilir. Ancak eserin kaynakları ile karşılaştırılarak yapılan bir araştırmada, kelimelerin izahında olduğu gibi sülâsi fiillerin babları ile isimlerin hareketlerinde ve cemillerinin tesbitinde de birçok yanlışlığın yapıldığı örnekleriyle gösterilmiş, ayrıca örnek (şahit) olarak kullanılan şiirlerle bilhassa âyet ve hadislerin değiştirilerek nakledilmiş olduğuna dikkat çekilip yapılan tahrifler ortaya konmuştur (bk. Ahmed Rızâ, XXI/3-4, s. 118-125; XXI/5-6, s. 218-226; XXI/7-8, s. 317-328). Bu eserde olduğu gibi, özellikle âyet ve hadislerle ilgili tahrifler XIX.

yüzyıldan itibaren hristiyan Arap müellifler tarafından hazırlanan pek çok sözlükte görülmektedir.

Birincisi sözlük, ikincisi şahıslar ve ilmi terimler, üçüncüsü de ek olmak üzere üç bölüm halinde düşünülmüş olan *Akrebü'l-mevârid*'in yalnız birinci ve üçüncü bölümleri yazılıp 1889-1893 yılları arasında üç cilt halinde Beyrut'ta bastırılmıştır. Müellif ikinci kısmı yazamadan ölmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Saîd el-Hûrî eş-Şertûnî, *Akrebü'l-mevârid fi fuşaḥi'l-'Arabîyye ve's-şevârid*, Beyrut 1889, I, 6; Serkis, *Mu'cem*, I, 1112; *Hedîyyetü'l-'arîfîn*, I, 393; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 769; C. Zeydan, *Âdâb*, IV, 241; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: neş'etühû ve tetâvüvüruh*, Kahire 1968, II, 716-722; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, IV, 226; Ziriklî, *el-'İlâm* (Fethulâh), III, 98; Ahmed Rızâ, "Akrebü'l-mevârid", *MMİAdm.*, XXI/3-4 (1946), s. 118-125; XXI/5-6, s. 218-226; XXI/7-8, s. 317-328.

HULUSİ KILIÇ

AKS

(bk. AKİS).

AKSA'I-EREB

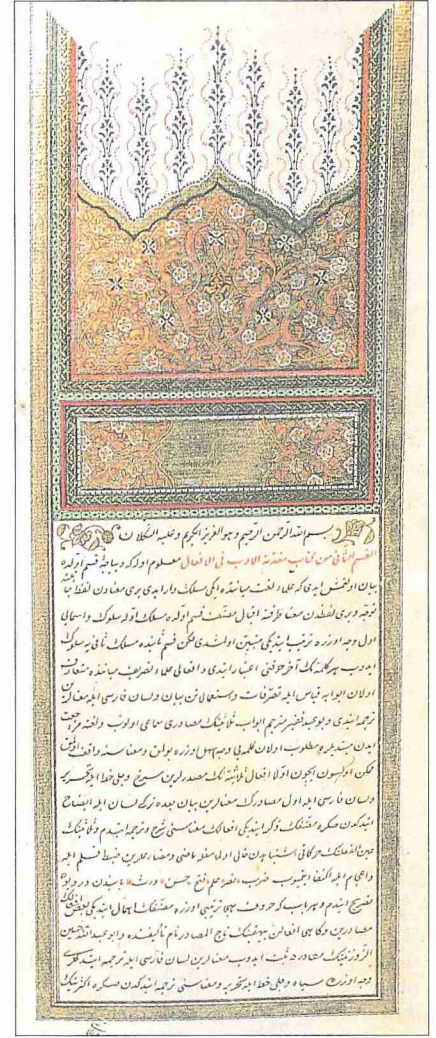
(اقصى العرب)

Zemahşerî'nin

Mukaddimetü'l-'edeb adlı eserinin
İshak Hocası Ahmed Efendi tarafından
1705 yılında Osmanlı Türkçesi'ne
yapılan tercümesi.

Tam adı *Aksa'l-ereb fi tercemeti Mukaddimetü'l-'edeb* olan eserin başında esas tercümeden önce iki uzun mukaddime yer alır. Ahmed Efendi, tercümenin okuyucular tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmak için ilk mukaddimede Arapça ile ilgili, sonraki mukaddimede de Farsça ile ilgili kaideleri anlatır; gerekli gördüğü yerlerde atasözü ve şiirlerden açıklayıcı mahiyette örnekler verir. Bu girişten sonra *Mukaddimetü'l-'edeb*'in tercümesi başlar. Eserin iki ana bölümünden biri olan isimler (esma), iki cilt halinde basılmış olan eserin birinci cildinin ikinci yarısını, fiiller (ef'âl) bölümü ise ikinci cildin tamamını oluşturur.

Tercümesi yapılan Arapça kelime parantez içinde yazılmış, hemen yanına bunun Farsça tercümesi kaydedilmiş, parantez dışında da Türkçe tercümesi verilmiştir. İsimlerin çoğul şekilleri de belirtilmiş, ayrıca bazı yerlerde tercümeden sonra daha geniş açıklamalar yapıl-

Aksa'l-ereb'in ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 561, vr. 1^a)

mıştır. İsimler alfabe sırasına göre değil, kavramlara göre gruplandırılıp sıralanmıştır. Bu gruplardan geniş olanlara "bab", daha küçük olanlara "fasıl" adı verilmiştir. İsimler kısmının ilk grubu zaman ifade eden kelimelerle başlar. Bunların arkasından gök, yer, bitkiler, mesken, meslekler, insan, din, aletler, yiyecekler, giyecekler, sayılar, at, silah, ehli hayvanlar, yabani hayvanlar, kuşlar, renkler... ile ilgili kelimeler gelir. Birinci cilt zamirler, zarflar, işaret kelimeleri, soru kelimeleri gibi gramer unsurlarıyla sona erer.

Fiiller bölümü Arapça'daki fiil kalıplarına, yani önce üç harfli (sülâsi), sonra daha fazla harfli olan kalıplara göre gruplandırılmış, bunlar da kendi grubu